УДК 2-1:316.7 (4)
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.3.4

Кірушок Юрій Вікторович,
аспірант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0009-0000-5782-6899
kirushok.research@gmail.com

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті окреслено роль релігійного чинника у формуванні та трансформації європейської цивілізаційної ідентичності та продемонстровано вплив релігії на сучасне трактування європейської ідентичності. Актуальність дослідження обґрунтована необхідністю концептуалізації векторів дії релігії на визначення ціннісних орієнтирів і становлення соціальної організації європейської спільноти, особливо в контексті євроінтеграційних процесів України та кризової безпекової ситуації. За допомогою соціально-конструктивістського підходу європейська ідентичність розглядається як продукт соціальної взаємодії, вивчаються особливості її еволюції в історичному розрізі. У дослідженні використовуються методи компаративного аналізу та синтезу, узагальнення, історичний метод і метод типологізації. Автор пропонує типологізацію площин впливу релігії на європейську ідентичність: історико-інституційну, аксіологічну та політико-релігійну. Історико-інституційний вимір підкреслює вплив релігійних інституцій на становлення та перетворення європейської ідентичності, зокрема й на сучасному етапі секуляризації, що прогресує. Аксіологічна площина демонструє залежність основоположних для європейської ідентичності цінностей від релігійно-культурного спадку, а також демонструє неузгодженості в інтерпретації цінностей у секулярному підході інституцій Європейського Союзу (ЄС) та локальному сприйнятті. Акцентується увага на переосмисленні ключових цінностей і пріоритезації питань безпеки та релігійної безпеки. Політико-релігійний вимір позначає особливий характер впливу на етапі становлення європейської ідентичності з боку політичних акторів, зокрема християнсько-демократичних партій, а також представляє більш активне залучення релігійного фактору правими та правоцентристськими партіями на сучасному етапі. Підсумовано, що релігійний чинник залишається ключовим елементом у процесі формування та трансформації європейської цивілізаційної ідентичності. Він виступає ресурсом інтеграції, однак може бути й джерелом конфліктів, залежно від історичного контексту та суспільно-політичних викликів.

Ключові слова: релігія, релігійний фактор, релігійний чинник релігійна ідентичність, ідентичність, європейська ідентичність, європейська цивілізаційна ідентичність, релігійна безпека, цінності.

Kirushok Yuriy,
Postgraduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv
orcid.org/0009-0000-5782-6899
kirushok.research@gmail.com

THE RELIGIOUS FACTOR IN THE FORMATION AND TRANSFORMATION OF EUROPEAN CIVILIZATIONAL IDENTITY

The article outlines the role of the religious factor in the formation and transformation of European civilizational identity and demonstrates the influence of religion on the contemporary interpretation of European identity. The study's relevance is grounded in the need to conceptualize the ways in which religion shapes the value orientations and social organization of the European community, particularly in the context of Ukraine's European integration processes and the critical security situation. Adopting a social-constructivist approach, European identity is viewed

© Кірушок Ю. В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

as a product of social interaction, and the specific features of its evolution are examined from a historical perspective. The study employs methods of analysis and synthesis, generalization, the historical method, and the typological method. The author proposes a typology of the dimensions of religion's influence on European identity: historical-institutional, axiological, and politico-religious. The historical-institutional dimension highlights the role of religious institutions in the formation and transformation of European identity, including during the current stage of progressive secularization. The axiological dimension demonstrates the dependence of values fundamental to European identity on religious-cultural heritage, while also revealing discrepancies between the interpretation of these values within the secular approach of EU institutions and their local perception. The politico-religious dimension highlights the distinctive nature of the influence exerted by political actors – specifically Christian Democratic parties on the construction of European identity, while also reflecting the more active engagement with the religious factor by right-wing and center-right parties in the contemporary era. The article concludes that the religious factor remains a key element in the process of shaping and transforming European civilizational identity. It acts as a resource for integration, yet it can also be a source of conflict depending on the historical context and socio-political challenges.

Key words: religion, religious factor, religious identity, identity, European identity, European civilizational identity, religious security, values.

Постановка проблеми. Релігія протягом століть була одним із визначальних елементів становлення європейської цивілізації, впливала на формування її ціннісних орієнтирів, культурних традицій, соціально-політичних інститутів та моделей суспільної організації. Зокрема, важливим джерелом морально-етичних норм, правових принципів і культурних смислів, які значною мірою визначили специфіку європейського історичного розвитку, було християнство. У сучасних умовах процеси глобалізації, секуляризації, міграції, релігійного та культурного плюралізму, а також зростання ролі ідентифікаційних практик актуалізують питання дослідження місця релігії в європейському суспільстві та її впливу на конструювання цивілізаційної ідентичності. Особливої ваги ця проблематика набуває в контексті геополітичних викликів, криз безпеки та трансформації системи європейських цінностей. Для України дослідження є актуальним також у зв'язку з її європейським цивілізаційним вибором, процесами інтеграції в європейському політичному та культурному просторі та необхідністю осмислення власної релігійної і культурної спадщини як складника європейської цивілізації. У зв'язку із цим вивчення ролі релігійного чинника у становленні й еволюції європейської цивілізаційної ідентичності має велике теоретичне і практичне значення для сучасного релігієзнавства, культурології, історії та суспільно-політичних студій.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання впливу релігії на становлення спільної європейської ідентичності розглядається в галузі політичних і політологічних досліджень, студій міжнародних відносин і релігієзнавства. Зокрема, окремі аспекти взаємодії цих феноменів є предметом обговорення в основоположних працях таких дослідників питання європейської ідентичності, як Ю. Габермас (Habermas, 2009), Д. Чекел і П. Катценштайн (Checkel, & Katzenstein, 2009), Х. Казанова (Casanova, 2009), Т. Picce (Risse, 2010), Ф. Форе (Foret, 2015), Б. Нельсен і Дж. Ґут (Nelsen & Guth, 2023), інших. Серед сучасних українських науковців вплив релігійного чинника на європейську ідентичність узагальнено розглядається в розвідках Т. Шамсутдинової-Лебедюк (Шамсутдинова-Лебедюк, 2025), М. Несправи (Несправа, 2019), Г. Коржова (Коржов, 2019) та інших. Аналіз наявних публікацій свідчить про необхідність подальшої концептуалізації питання залежності еволюції європейської ідентичності від релігійних детермінант.

Мета статті – дослідити роль релігійного чинника у формуванні та трансформації європейської ідентичності й показати як релігія впливає на сучасне розуміння європейської цивілізаційної спільності.

Завдання статті: визначити й обґрунтувати поняття європейської ідентичності як форми цивілізаційної ідентичності; запропонувати типологізацію площин взаємодії релігії та європейської ідентичності; окреслити вплив релігійного чинника на європейську цивілізаційну ідентичність в історичному розвитку й охарактеризувати роль релігії в сучасному переосмисленні європейської цивілізаційної ідентичності.

Методологія дослідження. У рамках дослідження для збору первинної інформації про наявні підходи до питання європейської ідентичності та вивчення еволюції європейської цивілізаційної ідентичності використовуються

методи компаративного аналізу і синтезу в поєднанні з історичним методом. Для визначення основних характеристик взаємодії релігії та європейської ідентичності, а також зведення комплексних процесів взаємовпливу до ключових аспектів, застосовується метод типологізації. Отримані результати структуруються за допомогою синтезу й узагальнення. Методологічною основою дослідження є соціально-конструктивістський підхід, який визначає, що соціальна реальність та ідентичність є продуктами соціальної взаємодії і, відповідно, перебувають в поступовому стані перетворень. Отже, процес творення та еволюції європейської цивілізаційної ідентичності розглядається як результат комплексної взаємодії соціальних акторів, що керуються різними мотиваціями, релігійними також.

Виклад основного матеріалу. Витоки сучасної європейської цивілізаційної ідентичності можна пов'язати з поглибленням економічного та політичного зближення європейських країн у роки відбудови після Другої світової війни, що поступово протягом решти XX століття переросло у формалізований політичний союз. Вибудувана взаємозалежність мала ключове значення для успішного динамічного розвитку країн Європи та стала запорукою уникнення майбутніх конфліктів на тривалий час. Об'єднавчі процеси кульмінували у створенні наддержавного формування – Європейського Союзу (далі – ЄС) – зі спільним європейським громадянством, новою грошовою одиницею та поглибленою політичною консолідацією. Ці рухи сприяли розвитку нової європейської ідентичності як органічним шляхом, так і через цілеспрямовану політичну діяльність, адже культурна інтеграція та укріплення спільної ідентичності визначаються гарантами успішності колективного європейського проєкту. Зокрема, у 1973 році міністри закордонних справ дев'яти країн – членів Європейської економічної спільноти ухвалили історичну декларацію про європейську ідентичність, характеризуючи її як спільність, що долає національні розмежування і базується на взаємоприйнятних цінностях пріоритетності потреб особистості, верховенства права, соціальної справедливості та прав людини (European Political Co-operation, 1973).

Така політично зумовлена та конструйована колективна ідентичність спирається на уявлення про існування окремішньої європейської цивілізації як простору, що об'єднує людей у різних державах на основі спільних історії, культури, світогляду та цінностей. Виходячи із цього, можемо дати визначення європейській цивілізаційній ідентичності як історично сформованій системі спільних цінностей, культурних смислів, релігійних традицій, соціально-політичних принципів та колективних уявлень, що забезпечують усвідомлення належності до європейського цивілізаційного простору й виступають підґрунтям його культурної, духовної та суспільної єдності, попри наявне етнічне, національне та конфесійне розмаїття. Таким чином, європейська цивілізаційна ідентичність є одним із видів колективної ідентичності, ознаки якої значною мірою віддзеркалюють характеристики національної ідентичності, з тією відмінністю, що європейська цивілізаційна ідентичність виражається на макрорегіональному рівні. Ми свідомі того, що Європа не обмежується ЄС, отже, і європейська цивілізаційна ідентичність є поняттям, що може вживатися в ширшому контексті, проте в рамках цього дослідження ми апелюватимемо передусім до прикладу ЄС як ключового та найбільш впливового інструменту в культивуванні цієї ідентичності.

Порядок взаємодії національної, європейської та інших видів ідентичності представляє німецький експерт з міжнародних відносин Томас Ріссе у своїй фундаментальній праці щодо європейської ідентичності. Базуючи міркування на позиціях соціального конструктивізму, Т. Ріссе пропонує кілька моделей взаємодії множинних ідентичностей. Наприклад, ідентичності можуть бути незалежними й ніяк не перетинатися; також існують перехресні ідентичності, коли значна частина групи, з якою ідентифікує себе окрема особа, водночас асоціює себе з іншою групою, як-от представник окремої релігії може асоціювати себе з ЄС, однак далеко не всі представники цієї релігії однаковою мірою ідентифікують себе з ЄС; ще одна модель – це механізм вкладеної ідентичності, який порівнюється із шарами цибулі, за аналогією до яких менші спільноти є частиною більшої, зокрема регіональна ідентичність у рамках країни далі вкладається в національну ідентичність і, урешті, у європейську ідентичність; зрештою, модель «мармурового кексу»

показує, як у деяких випадках різні складники ідентичності можуть тісно переплітатися, розмежувати їх буває складно, що можна проілюструвати тим, як житель Німеччини може однаковою мірою відчувати себе й німцем, і європейцем (Risse, 2010, p. 24–25). Цей теоретичний підхід засвідчує, що європейська цивілізаційна ідентичність є багатогранною та формується в тісному зв'язку з іншими видами ідентичності, особливо національною, етнічною, а також релігійною.

Саме на суттєвій ролі релігійного чинника прагнемо наголосити в цій статті. Хоч сучасний європейський проєкт позірно видається винятково секулярним, його підґрунтя має тісний зв'язок із релігійною традицією. Спираючись на модель «мармурового кексу» Т. Ріссе, ми виходимо із припущення, що релігійний шар ідентичності тісно переплітається та проникає в інші шари. Ми пропонуємо виділити такі виміри впливу релігії на формування європейської цивілізаційної ідентичності: 1) історико-інституційний; 2) аксіологічний; 3) політико-релігійний.

В **історико-інституційному вимірі** можливість формування уявлення про європейську спільність виникла значною мірою завдяки християнській церкві, а саме інституту католицької церкви, яка протягом століть визначала світоглядну парадигму Європи. Згуртованість навколо однієї інституції та особистості релігійного лідера в особі Папи Римського заклала основи для потенційного формування усвідомлення приналежності до одного європейського простору. Як зазначають П. Катценштайн і Т. Бернс, транснаціональний характер католицизму, ідея «християнського світу» та спільна релігійна ідентичність католицьких народів Європи сприяли тому, щоби люди могли відчувати себе не лише громадянами окремих країн, а й частиною ширшого європейського народу (Katzenstein & Byrnes, 2006, p. 684–685). Згодом становлення європейських націй-держав у XIX столітті створило ситуацію, де в кожній із держав зазвичай була своя панівна релігія, до якої належала більшість населення. Відповідно, для жителів країн з однаковою панівною релігійною традицією – чи то католицькою, чи протестантською – природним було тяжіння один до одного, отже, було закладено підґрунтя для колективної ідентичності, що виходить за межі етнічної чи національної ідентичності. В умовах різної географії, мов, інших державних міфів і символів наявність зв'язку через приналежність до тієї ж або ж схожих релігійних інституцій, на нашу думку, заклала передумови для знаходження точок дотику й усвідомлення визначеного рівня єдності.

Аксіологічний вимір є, найімовірніше, визначальним у становленні нової ідентичності навколо ідеї європейського співтовариства. Саме цінності є основою для соціальної ідентичності, зокрема й цивілізаційної ідентичності; історично релігійні цінності ставали стрижнем цивілізації, впливали на поведінку людей та їх взаємодію із представниками інших країн (Рафальський та ін., 2022, с. 29, 91). Отже, християнський світ Європи, уособлений насамперед католицизмом і протестантизмом, заклав ціннісну основу для певного рівня солідарності між народами цього регіону. Зокрема, це середовище було сприятливим для культивації фундаментальних цінностей ЄС: пріоритету людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права й прав людини. Самоцінність людської особистості, принципи свободи та вільного волевиявлення корелюють із підходами християнської філософії та теології. Окрім цього, з одного боку, Реформація та протестантська етика по своїй суті були демократичними процесами, з іншого – католицька церква через своє соціальне вчення у XX столітті також схилялася до підтримки демократичних принципів. Відповідно, кореляція демократичних цінностей із християнською ціннісною системою була суттєвими важелем для їхньої успішності як об'єднувальних факторів і ключових ідентифікаторів спільності.

Урешті, найбільш безпосередній відчутний ефект простежується в **політико-релігійному вимірі**, а саме в особливій ролі християнсько-демократичних партій у появі та розвитку ЄС. Християнська демократія – це рух та ідеологія, що зародилася наприкінці XIX століття і обстоює ідею вирішення політичних і суспільних проблем згідно із християнським соціальним ученням. За свідченням дослідників європейської інтеграції, саме політичні лідери католицьких християнських партій найбільш палко розвивали ідеї європейської інтеграції і вважали себе будівниками європейської ідентичності, й навіть вбудовували християнський символізм у нові

європейські символи (Nelsen & Guth, 2023, p. 5). Католицький транснаціоналізм мав особливе значення у становленні християнської демократії як руху, лідери якого саме під дією «культурного католицизму», а не офіційного католицького вчення чи позиції церкви, прагнули побудувати транснаціональну спільноту зі знайомим переліком конфесійних норм та ідей в її основі (Foret, 2015, p. 47–48). Ми вважаємо, що походження та розвиток ідеї єдиної Європи власне з «культурного католицизму», тобто асоціюванні із традиціями, звичаями, але лише вибірково з нормами, правилами та культом, є ключовим рушієм послідовного розширення європейського співтовариства та поступової реформації європейської ідентичності. Наприклад, залучення до європейського співтовариства протестантських країн потребувало гнучкості в тому, як та які релігійні елементи запозичуються для формування основи європейської спільноти. Також посилення процесів секуляризації означало, що пряме релігійне підґрунтя європейської ідентичності відійшло на другий план, водночас культурна ідентифікація із християнською спадщиною продовжували відігравати важливу роль для європейської цивілізаційної ідентичності в її історичному розвитку.

Як зазначають дослідники Брент Нельсен та Джеймс Ґут, що провели аналіз соціологічних даних в історичному розрізі, практикуючі католики традиційно висловлюють найбільшу підтримку ЄС чи європейському співтовариству, тоді як протестанти демонстрували зазвичай менший рівень підтримки, хоча із часом і серед активно практикуючих протестантів, імовірно, через вплив на них екуменізму, суттєво зріс рівень підтримки порівняно з непрактикуючими протестантами (Nelsen & Guth, 2023, p. 6). Ці результати свідчать про можливість знаходити кореляцію між конфесійною ідентифікацією, рівнем релігійності та прихильністю до європейського співтовариства й, відповідно, європейською цивілізаційною ідентичністю. Вищий рівень лояльності серед практикуючих віруючих може слугувати підтвердженням нашого попереднього припущення про глибоку взаємопов'язаність та переплетеність шарів християнської та європейської ідентичності, де християнська ідентичність може виступати каталізатором європейської цивілізаційної ідентичності.

Спираючись на соціально-конструктивістський підхід, можемо зауважити, що європейська цивілізаційна ідентичність не залишається інертною, а змінюється під впливом соціокультурних процесів і політичних змін. Поглиблення глобалізації, міграція, зростання культурного та релігійного плюралізму й водночас пожвавлення правих рухів і євроскептицизму стали ключовими факторами в еволюції європейської цивілізаційної ідентичності. За допомогою запропонованої нами вище типології вимірів впливу релігії на європейську цивілізаційну ідентичність можемо схарактеризувати основні індикатори змін у кожному із цих вимірів.

В **історико-інституційній площині** протягом другої половини XX й у XXI столітті організована релігія у зв'язку із секуляризацією, що прогресує, поступово втрачала позиції у сфері безпосереднього впливу на громадськість через церковні інституції та релігійні організації. Загальний рівень активного членства в релігійних організаціях і залученості до колективних релігійних практик, зокрема богослужінь, у Західній Європі постійно знижувався. Отже, і європейська цивілізаційна ідентичність усе більше ґрунтувалася на політичних ознаках і ставала виразніше секулярною. Однак, парадоксально, релігійно-культурні маркери й в умовах загального зниження рівня залученості населення до релігійного життя продовжили відігравати особливу роль у визначенні меж європейської ідентичності. За свідченнями низки дослідників, такими переломними віхами в еволюції європейської ідентичності, які повернули питання релігії в публічний дискурс, були розширення ЄС у 2004 та 2007 роках. Зокрема, реактуалізацію питання ролі християнської традиції для європейської ідентичності пов'язують із приєднанням до ЄС Польщі – католицької країни з вищим рівнем релігійності, а також із пожвавленням дискусій щодо цивілізаційних меж об'єднаної Європи, спричинених потенційним членством у ЄС мусульманської Туреччини (Checkel& Katzenstein, 2009, p. 11, 14; Casanova, 2009, p. 223–225; D'Angelo, 2025, p. 353–354). У першій половині 2000-х років також відбувалися підготовка й обговорення проєкту конституції ЄС, у контексті чого католицька церква через заклики Івана-Павла II та Бенедикта XVI лобіювала

збереження християнського характеру європейської ідентичності та включення згадок про християнську спадщину до конституції. Хоч конституції так і не було ратифіковано, існує наукова думка, що саме активна адвокаційна діяльність католицької церкви в поєднанні з наративами центристських і правоцентристських партій Європи знову повернули релігію в дискурс щодо європейської ідентичності. Наприклад, із приходом до влади в Німеччині у 2005 році Ангели Меркель та у Франції у 2007 році Ніколя Саркозі інтенсивніше використовується теза про християнство як основоположний елемент європейської цивілізаційної ідентичності, водночас із протиставленням його нехристиянським спільнотам (D'Angelo, 2025, p. 355, 357). Отже, у XXI столітті гостро постало питання кордонів європейської цивілізаційної ідентичності саме в ракурсі її культурно-релігійного підґрунтя. Дискусія вище підтверджує, що європейська цивілізаційна ідентичність не може розглядатися в ізоляції від релігійно-культурних впливів. В умовах продовження тенденцій до зростання частки людей, що не належать до якоїсь релігійної конфесії, а також поступового збільшення кількості більш релігійно активного населення, що представляє нехристиянські релігії, актуалізується питання, чи можуть мусульманська й інші релігійні культури інтегруватися до європейської цивілізаційної ідентичності, чи європейська ідентичність ексклюзивно залежить від християнського спадку.

В **аксіологічному вимірі,** з утвердженням ЄС, засадничі європейські цінності людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини все більше орієнтувалися на їх секулярну ліберальну інтерпретацію. Відповідно, хоч значною мірою ці принципи узгоджувалися із цінностями релігійних традицій Європи, можна виокремити точки суперечностей щодо розуміння питань рівності та прав людини. Ці принципи не обов'язково однаково інтерпретуються в секулярному розумінні та релігійними організаціями. Ліберальне трактування включає питання гендерної рівності, а також забезпечення рівних прав для всіх осіб незалежно від їхньої статі, раси, кольору шкіри, соціального походження та сексуальної орієнтації. Водночас реформи в питаннях гендеру, сексуальної етики та біоетики зумовлюють дискусії з боку релігійних спільнот, коли окремі релігійні деномінації підтримують цей вектор розвитку, а інші – виступають проти (Polak & Rohs, 2023, p. 8). Розмаїття трактувань цінностей, а також вибіркове їх застосування означає, що офіційно задекларовані цінності ЄС не завжди збігаються з тим, як вони сприймаються та засвоюються людьми на місцях. Автори наукового збірника, присвяченого аналізу результатів Європейського дослідження цінностей, доходять висновку, що після 2015 року, що ознаменувався міграційною кризою, особливо відчутними стали ціннісні конфлікти в багатьох європейських країнах. Звертаючись до досліджень щодо практики викладання в освітніх закладах принципів демократії та толерантності, дослідники зауважують суто поверхове здобуття знань «про демократію» замість практичних навичок толерантності та співіснування, що ілюструє те, як «європейські цінності вітаються та сприймаються як абстрактні сутності й ідеали, але на практиці реалізуються неоднорідно або навіть ігноруються» (Polak & Rohs, 2023, p. 51). Це дає підстави вважати, що задекларовані європейські цінності не є ексклюзивними. Вони дають основу для сучасної європейської цивілізаційної ідентичності, однак орієнтири та смисли, що вкладаються в це поняття, перебувають у процесі переосмислення через турбулентні суспільні трансформації в Європі.

Цінностями, що виступають зараз на передній план, є цінності миру та безпеки. Згідно з опитуванням Євробарометра навесні 2025 року, мир був визначений 41% опитуваних як найважливіша цінність ЄС, з демократією та верховенством права і фундаментальними правами на другому та третьому місцях (33 та 28% респондентів відповідно) (European Commission, 2025). Загострення уваги на питанні безпеки зумовлене глобальною нестабільністю загалом і російською війною проти України зокрема. Цінність безпеки та миру тісно корелює з питанням релігійної безпеки. Як аргументує О. Предко, наявність безпеки можлива в ситуації коли люди можуть вільно сповідувати свою віру, а також в умовах заохочення толерантності та взаєморозуміння між представниками різних релігійних груп (Предко, 2025, с. 52). Екстраполюючи цю думку до загальноєвропейського контексту, можна аргументувати тісну

залежність бажаної цінності миру та безпеки від підтримки в Європі інших засадничих цінностей, зокрема толерантності. Відповідно, релігійні групи можуть відігравати в цьому аспекті як позитивну, так і деструктивну роль. Напрацювання дослідників проєкту кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Релігійна безпека України в умовах післявоєнного часу» підтверджують, що релігія виступає рушієм для моральній стійкості й укріплення національної ідентичності, однак може також бути інструментом ідеологічного впливу, прикладом чого є маніпулювання релігійними мотивами, де під прикриттям просування християнських цінностей пропагуються деструктивні ідеології «русского мира» для встановлення «руської цивілізації» (Предко та Филипович, 2025, с. 19). Ці українські реалії можуть бути важливим орієнтиром щодо потенційних загроз в умовах трансформації європейської цивілізаційної ідентичності. Вони стосуються визначеного нами вище політико-релігійного виміру впливу релігії на становлення європейської цивілізаційної ідентичності.

Політико-релігійний аспект формування сучасної європейської цивілізаційної ідентичності визначався особливим значенням християнсько-демократичних партій у солідаризації європейської спільноти з апеляцією до спільної культури та релігійного спадку як уніфікуючих факторів. На противагу цьому, в останні десятиліття у країнах ЄС спостерігається активізація правих партій, що використовують у своїх програмах терміни християнської ідентичності разом із поширенням антиісламських сентиментів, водночас не демонструють виразної позиції власне для підтримки християнства та цінностей цієї релігії; релігія використовується ними як зручний інструмент для просування критики мультикультуралізму та пропагування антиміграційної політики (Steven, 2023, p. 336). Українські дослідники релігійної безпеки означили загрози, які йдуть від використання псевдорелігійних ідеологем для політичних потреб, а також через ігнорування принципу толерантності. Це дає підстави вважати, що подальший розвиток політичними акторами ідей протиставлення християнства іншим релігіям може містити небезпеки і для європейської цивілізаційної ідентичності.

Загалом, запропоновані виміри представляють цілісну модель впливу релігії на європейську цивілізаційну ідентичність, оскільки історико-інституційний визначає організаційні основи європейської спільноти, закладені історичними релігійними інститутами Європи; аксіологічний формує спільний ціннісний фундамент для європейців; натомість політико-релігійний вказує на використання політичними силами цих цінностей для визначення їхніх програм, а також окреслення пріоритетів розвитку у сфері державної політики, демократії, свободи совісті та безпеки. Саме взаємодія цих трьох вимірів підтверджує значущість релігії як консолідуючого елементу європейської ідентичності, але водночас в умовах викликів секуляризації, війни, міграційних процесів і політичної нестабільності провокує також і трансформацію цієї ідентичності.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що релігійний фактор відіграв і продовжує відігравати важливу роль у становленні та перетворенні європейської цивілізаційної ідентичності. Розглядаючи сучасну європейську ідентичність як форму цивілізаційної ідентичності та наслідок розгортання процесів європейської інтеграції у XX столітті, ми виділили три головні виміри впливу на неї релігії: історико-інституційний, аксіологічний і політико-релігійний. В історико-інституційному плані існування релігійних інституцій в Європі зі спільною історією, наприклад католицької церкви під керівництвом одного лідера в особі Папи Римського, заклало передумови для формування уявлення про європейську спільність, об'єднало країни та народи на наднаціональному рівні. Попри процеси секуляризації, інституційна роль релігійних організації набула нової актуальності в окресленні меж європейської цивілізаційної ідентичності у зв'язку зі збільшенням частки неєвропейських мігрантів у Європі після 2015 року та потенційним включенням до ЄС мусульманських країн. В аксіологічному вимірі секулярні цінності, що становлять основу європейської цивілізаційної ідентичності, значною мірою були вкорінені у християнській традиції. Однак різний підхід до цінностей означає, що існують точки розбіжностей у їх сприйнятті й офіційному трактуванні на рівні інституцій ЄС і на місцевому рівні, зокрема й через вплив релігійного

фактору. З огляду на кризу безпекової ситуації, цінності миру та безпеки набувають особливої актуальності як інтегральні для європейської цивілізаційної ідентичності. У політико-релігійній площині християнсько-демократичні партії посідали чільне місце у процесі цілеспрямованого конструювання колективної європейської ідентичності. Проте в останні роки зростає присутність правих політичних сил, які використовують християнство для обґрунтування критики міграційної політики та підкреслення проблемних аспектів євроінтеграції. Це означає, що релігія постає тут як інструмент перегляду європейської цивілізаційної ідентичності. Отже, ми підтвердили, що релігійний чинник залишається одним із ключових елементів у процесі формування та переосмислення європейської цивілізаційної ідентичності, впливає безпосередньо через інституції або ж опосередковано як культурний маркер.

Список використаних джерел:

Casanova J. (2009). The religious situation in Europe. In H. Joas & K. Wiegandt (Eds.), *Secularization and the world religions* (pp. 205–226). Liverpool University Press.

Checkel J. T., Katzenstein P. J. (2009). *European identity*. Cambridge University Press.

D'Angelo M. (2025). The Christian Europe debate: A conservative-led agenda, not a far-right crusade. *Journal of European Studies,* 55 (3), 351–370. https://doi.org/10.1177/00472441251358580

European Political Co-operation. (1973). *Document on the European identity*. https://aei.pitt.edu/4545/1/epc_identity_doc.pdf

European Commission. (2025). *European Commission adopts new measures to strengthen EU resilience and security* [Press release]. European Union. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1318

Foret F. (2015). *Religion and politics in the European Union: The secular canopy*. Cambridge University Press.

Habermas J. (2009). *Between naturalism and religion: Philosophical essays* (C. Cronin, Trans.). Polity Press.

Katzenstein P. J., Byrnes T. A. (2006). Transnational religion in an expanding Europe. *Perspectives on Politics,* 4(4), 679–694. https://doi.org/10.1017/S1537592706060408

Коржов Г. (2019). Православна релігійна ідентичність і європейські цінності: за чи проти? *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Політологія. Соціологія. Право,* 3(43), 80–87. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195681

Nelsen B. F., Guth J. L. (2023). Confessional cultures and European identity: Religion, ideology, and economics. *Religions,* 14(2) 271, p. 1–19. https://doi.org/10.3390/rel14020271

Несправа М. (2019). Християнський фактор у складуванні європейської ідентичності. *Гілея: науковий вісник*, 143(2), 115–118.

Polak R., Rohs P. (Eds.). (2023). *Values – Politics – Religion: The European Values Study*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-31364-6

Предко О., Филипович Л. (2025). Релігійна безпека: від описових наративів до концептуалізації у дослідницьких пошуках українських релігієзнавців. *Українське релігієзнавство,* 98–99, 11–29. https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.98-99.01

Предко О. (2025). Релігійна безпека/небезпека: можливості та загрози у сфері державно-церковних відносин. *Культурологічний альманах,* 1(13), 85–96. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.6

Рафальський О., Калакура Я. (Наук. ред.), Калакура О., Юрій М. (2022). *Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність*. Київ : ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України. URL: https://ipiend.gov.ua/publication/tsyvilizatsijna-identychnist-ukrainstva-istoriia-i-suchasnist/

Risse T. (2010). *A community of Europeans?: Transnational identities and public spheres*. Cornell University Press.

Steven M. (2023). The right and religion in European Union politics: From "confessionalism" to "conservatism". *Religion, State & Society,* 51(4–5), 331–344. https://doi.org/10.1080/09637494.2023.2284690

Шамсутдинова-Лебедюк Т. (2025). Релігійний вплив на формування європейської ідентичності. О. Соколовський (Ред.), *Релігія, релігійна ідентичність та релігійні конфлікти у сучасному світі: збірник наукових праць* (с. 85–88). Житомир : Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка.

References

Casanova, J. (2009). The religious situation in Europe. In H. Joas & K. Wiegandt (Eds.), *Secularization and the world religions* (pp. 205–226). Liverpool University Press.

Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (2009). *European identity*. Cambridge University Press.

D'Angelo, M. (2025). The Christian Europe debate: A conservative-led agenda, not a far-right crusade. *Journal of European Studies,* 55(3), 351–370. https://doi.org/10.1177/00472441251358580

European Political Co-operation. (1973). *Document on the European identity*. Retrieved from: https://aei.pitt.edu/4545/1/epc_identity_doc.pdf

European Commission. (2025). *European Commission adopts new measures to strengthen EU resilience and security* [Press release]. European Union. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1318

Foret, F. (2015). *Religion and politics in the European Union: The secular canopy*. Cambridge University Press.

Habermas, J. (2009). *Between naturalism and religion: Philosophical essays* (C. Cronin, Trans.). Polity Press.

Katzenstein, P. J., & Byrnes, T. A. (2006). Transnational religion in an expanding Europe. *Perspectives on Politics, 4*(4), 679–694. https://doi.org/10.1017/S1537592706060408

Korzhov, H. (2019). Pravoslavna relihiina identychnist i yevropeiski tsinnosti: za chy proty? [Orthodox Religious Identity and European Values: For or Against?] *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 3(43), 80–87. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195681 [in Ukrainian]

Nelsen, B. F., & Guth, J. L. (2023). Confessional cultures and European identity: Religion, ideology, and economics. *Religions,* 14(2) 271, pp. 1–19. https://doi.org/10.3390/rel14020271

Nesprava, M. (2019). Khrystyianskyi faktor u skladuvanni yevropeiskoi identychnosti [The Christian Factor in the Formation of European Identity]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 143(2), 115–118 [in Ukrainian].

Polak, R., & Rohs, P. (Eds.). (2023). *Values – Politics – Religion: The European Values Study*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-31364-6

Predko, O., Fylypovych, L. (2025). Relihiina bezpeka: vid opysovykh naratyviv do kontseptualizatsii u doslidnytskykh poshukakh ukrainskykh relihieznavtsiv [Religious Security: From Descriptive Narratives to Conceptualization in the Research of Ukrainian Scholars of Religion]. *Ukrainske relihieznavstvo,* 98–99, 11–29. https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.98-99.01 [in Ukrainian].

Predko, O. (2025). Relihiina bezpeka/nebezpeka: mozhlyvosti ta zahrozy u sferi derzhavno-tserkovnykh vidnosyn [Religious Security/Insecurity: Opportunities and Threats in the Sphere of State-Church Relations]. *Kulturolohichnyi almanakh,* 1(13), 85–96. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.6 [in Ukrainian].

Rafalskyi, O., Kalakura, Ya. (Nauk. red.), Kalakura, O., & Yurii, M. (2022). *Tsyvilizatsiina identychnist ukraiinstva: istoriia i suchasnist* [Civilizational identity of Ukrainians: History and modernity]. Kyiv : IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/publication/tsyvilizatsijna-identychnist-ukrainstva-istoriia-i-suchasnist/ [in Ukrainian].

Risse, T. (2010). *A community of Europeans?: Transnational identities and public spheres*. Cornell University Press.

Steven, M. (2023). The right and religion in European Union politics: From "confessionalism" to "conservatism". *Religion, State & Society,* 51(4–5), 331–344. https://doi.org/10.1080/09637494.2023.2284690

Shamsutdynova-Lebediuk, T. (2025). Relihiinyi vplyv na formuvannia yevropeiskoi identychnosti [Religious Influence on the Formation of European Identity]. O. Sokolovskyi (Red.), *Relihiia, relihiina identychnist ta relihiini konflikty u suchasnomu sviti: zbirnyk naukovykh prats* (85–88). Zhytomyr: Vydavnychyi tsentr ZhDU imeni Ivana Franka. Retrieved from: https://eprints.zu.edu.ua/44059/1/1.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.10.2026